

Egy kroatista életpálya hozadékai

Számadásféle

(2. rész)

Hazatérés öt hónap után

Minden szépnek, jónak vége szakad egyszer. Ahogy a német katonák énekelték egykor: „Minden elmúlik egyszer, // Minden a végéhez ér, // És minden december // Új májust ígér...” Az én ösztöndíjas napjaim is fogyatkoztak lassan. Szorongó érzéssel készültem a hazautazásra. Könyveim nagy részét postán küldözgettem haza. Egyéb holmimat két bőröndbe gyömöszöltem, s egy április végi napon – elbúcsúzva háziasszonyomtól és Đuka barátomtól – a kora reggeli órában taxiba ülve elindultam a pályaudvarra. A már Virovitica (Verőce) közelében járó szerelvényen jöttem rá: milyen szellemi poggyással és nyelvi hozadékkal hagyom el öt hónap elmúltával a horvát fővárost. A határállomásig velem utazott Miroslav Vaupotić barátom, akivel vagonunk folyosóján, Zágrábtól Verőcéig, természetesen horvátul diskuráltunk. Miután Mirko Verőcén leszállt, visszatértem fülkénkbe, ékes horvát nyelven kezdtem előadni útitársaimnak ismeretségünk-barátságunk történetét. Már hosszú percek óta mondtam storymat, miközben magyar útitársaim udvariasan bazsalyogtak. Végül a legidősebb úr mosolyogva megszólalt: „Bocsásson meg Uram, de mi ezt a nyelvet nem értjük.” Én naiv lélek, azt hittem: körülöttem még most is mindenki horvát és horvátul beszél. Ekkor eszméltem rá: a társalgási szintet jócskán meghaladta nyelvtudásom.

A „Horvát Tavasz”

Hazaérkezve álmomban sem gondoltam, hogy mintegy két esztendő múltán ismét csomagolhatok, s indulhatok Zágrádba. 1971 tavaszán egy három hónapos kiküldetésről szóló „utazási határozat” nyertese lettem. Úgy látszott: a minisztérium illetékes osztályán már régi motorosnak számítottam, nyilván azért is

LŐKÖS ISTVÁN (1933–2025) irodalomtörténész, szlavista, Krleža-kutató. 1985–1994 között a Kossuth Lajos Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszékén docensként, tanszékvezetőként (1988–2003) és egyetemi tanárként (1994–2003) oktatott.

történt meg gyorsan pályázatomról az igenlő döntés. A fáma szerint persze a dologban az is közrejátszott, hogy családos emberek nem szívesen vállalták a hosszú távollétet az akkoriban szerény összegű ösztöndíj mellett. Én szerencsés voltam. Családom megértéssel szemlélte/fogadta ambícióimat, publikációim alapján meg láthatták eredményeimet is. A történelmi események alakulása okán ez a pályázati siker két év múltán megismétlődött, így itt most kétszeri három hónapos kiruccanásomról kívánok számot adni.

Hogyan is történt? Az első három hónapos zágrábi ösztöndíj után alig zökentem vissza főiskolai munkám ritmusába, egy szép tavaszi délutánon telefonhoz hívott adminisztrátorunk, megjegyezve, hogy a hívó fél a Művelődési Minisztérium. Az utaztatásokkal foglalkozó osztály jugoszláv ügyekkel foglalkozó előadója: Polónyi Éva hívott, s arra kért: adjak be pályázatot egy újabb három hónapos jugoszláviai ösztöndíjra. „Nincs jelentkező – mondta – nincs, kit kiküldjek, ami diplomáciailag is fölöttébb kellemetlen szituáció.” „Én megyek szívesen – válaszoltam –, de hát a szolgálati úton történő pályázás itteni munkahelyemen (Egri Pedagógiai Főiskola) kissé körülményes.” „Ne foglalkozzék maga ezzel, én postán még ma küldöm a pályázati anyagot, s azt kérem: kitöltve postafordultával küldje vissza.” Ekképpen cselekedtem. Néhány nap múlva jött a „válasz”, vagyis az „utazási határozat”. Gondolom – mindezekről utólag értesülve – főigazgató elvtársunkat a nyavalyatorés kerülgette. Néhány nap múltán ugyanis az intézmény „külügyi bizottságának” elnöke feltette nekem a kíváncsiskodó kérdést: „Lőkös Elvtárs (NB. sohasem voltam »elvtárs«), hogy csinálta ezt? Megkerülve a szolgálati utat!” „A Minisztériumból kaptam egy felkérést: adjak be pályázatot jugoszláv ösztöndíjra.” A készülő vihar erre elcsendesedett. Így aztán 1973. május elején ismét felültem hát a Budapest–Zagreb–Venezia expressz horvát vagonjába, s a késő délutáni órában ismét megérkeztem Croatia metropoliszába. Ösztöndíjas kutatóként immár harmadszor.

Mivel a korabeli jugoszláviai (elsősorban horvátországi) politikai történések szorosan összefüggnek, összevontan szólnék e két kiutazásomról.

Első, hetvenegyedik utam igen jól kezdődött. Már a megérkezésemet követő harmadik napon kitűnő albérleti szobát találtam a Moša Pijade 6. számú házban, mondhatni a város szívében. Háziasszonyom egy bosnyák orvos özvegye: Božica Bišćević; régi, zágrábi középosztálybeli hölgy volt. Műveltsége, olvasottsága, komoly zenei jártassága imponáló volt s mindez a legjobb értelemben vett úri modorral, előzékenységgel párosult. Délutánjait napi rendszerességgel a Gradska Kavanában barátnői társaságában töltötte. Igazán jó otthonra találtam nála. Maga a lakás az egyik legkellemesebb városrészben volt: ablakomból a székesegyház égbe nyúló tornyait láthattam. Az épület utcai frontját a szemben lévő, kisebb, erdélyi park fái óvták a nyári hőségtől. Szobámat a néhai férj horvát klasszikusokat reprezentáló könyvtára tette még otthonosabbá. A csaknem teljes Šenoa-életművet tartalmazó gyűjtemény a horvát prózatörténet egy meghatározó fejezetének tüzetesebb tanulmányozását tett lehetővé. A Šenoa-életművet esténként végig olvasva, a 19. századi horvát próza egy fejezetének

lettem a szakértője. Így és itt szerzett ismereteimet később a 19. századi horvát szépprózáról írott könyvemben kamatoztattam.

Az 1967 tavaszán a nyelvi *Deklaráció*val induló nemzeti mozgalom eseményeinek élménye már-már történelmi korszakká érlelődött bennem. S most (1971-ben), egy-két nappal megérkezésem után, a horvát történelem újabb, forrongással teli folyamatában találtam magam. A historiográfiában mindezt immár *Horvát Tavasz* néven jegyzik a történetírók.

Horvát Tavasz (Hrvatsko proljeće). Annyit tesz: horvát függetlenség a nyelvhasználatban, függetlenség a gazdaság- és pénzügypolitikában – egyáltalán elszakadás mindattól, ami az 1918-as, akkor nagyon reményteljes délszláv egyesülés idején már elveszett, s e függetlenség-vesztés az 1929. január 6-ai királyi diktatúrával (királyi Jugoszlávia) csak súlyosbodott. 1945 után, a Tito nevével fémjelzett szocialista Jugoszlávia évtizedeiben e függetlenség-vesztés folytatódott. Nem itt a helye a követelések lajstromozásának, de a végcél kimondható: Szabad Független Horvátország. Erre persze még várni kellett.

Az újabb három hónapos utam (1973) első napjaiban, heteiben is forró volt a levegő: a Maticában heves viták zajlottak, a sajtó zászlóvivőként hirdette a Horvát Tavasz céljait, a szellemi elit jelesei határozottan elkötelezték magukat a nemzet ügye mellett. Aztán jött Tito és a Párt. Nyomukban letartóztatás, bírósági eljárás majd ítélet: számos börtönbüntetés. Volt, aki belehalt a vegzatúrába. Számosan emigráltak.

Megvallom: zaklatott időszak volt ez a második három hónap, bár személyemet, a külföldi állampolgárt nem érintették a szankciókkal terhes történések. Viszont gazdagabb lettem a horvát nemzeti história 20. századi fejleményeinek ismeretével.

Sajnos, korábbi, megannyi élményt kínáló találkozásaim Krležával ezúttal ritkultak. Többnyire Szlovéniában tartózkodott. (Kerülni akarta a nyilvánosságot? Nem akart újabb konfrontációt Titóval? A horvát önállóság vagy a jugoszláv szisztéma melletti kitartás dilemmája volt a visszavonulás készítője? Nem tudom. A Nemzeti Könyvtárban őrzött nagy mennyiségű hagyaték kutatói talán egyszer majd megtalálják a választ.)

Ez a kétszeri három hónap – a viharos belpolitika ellenére is – fölöttébb jelentős volt további kutatásaim és jövőendő publikációim szempontjából. Ez idő alatt végzett könyvtári szorgoskodásom nélkül aligha születtek volna meg a zágrábi *Republika* című folyóiratban megjelent horvát nyelvű Krleža-dolgozataim, nem készülhetett volna el későbbi, de e kutatásaimra épülő Matoš-tanulmányom s még annyi más magyar és idegen (horvát, német) nyelvű tanulmány. Ezekben a hónapokban kezdtem elmélyedni a horvát Krúdynam is nevezhető Ksaver Šandor Gjalski életművében, amely életműről később – a Matica felkérésére horvát nyelvű monográfiát írtam. E kitűnő horvát prózaíró fő művének, a *Pod starim krovovima* (Ódon tetők alatt) című elbeszéléskötet sajátos világa, az egyes írásokban olykor-olykor felbukkanó kaj dialektus nyelvi szépségei Gjalski alaposabb megismerésére biztattak. Ez idő tájt szembesültem a horvát

romantika prózájával s olvastam végig Mirko Bogović történelmi tárgyú elbeszéléseit, Josip Eugen Tomić, Eugen Kumičić regényeit – olvasásuk alapvetése lett későbbi, a 19. századi horvát regényt vizsgáló monográfiámnak. A vaskos magyar nyelvű kötet némileg rövidített változatban németül is megjelenhetett a müncheni Otto Sagner Verlag kiadásában (*Nationalbewußtsein, Ungarnbild und Roman*, München, 2008).

Miként fentebb már utaltam rá, az 1967-es *Deklaráció* után a horvát értelmiség – minden hatalmi nyomás ellenére – tovább őrizte a függetlenség ideáját. 1971-ben egy ismét forrongó Zágrábba érkeztem meg. Kezdődött a ma már történelmi korszakot jelölő, Horvát Tavasz-ként aposztrofált mozgalom. A hatalom már e kezdeti szakaszt likvidálandó, súlyos szankciókkal sújtotta a mozgalom vezetőit, sőt tagjai egy részét is. Volt kit súlyos fegyházbüntetésre ítélték, mások emigráltak – nem kis létszámmal gyarapítva az egyébként is jelentős számú diaszpórát. Az otthon maradottak defenzívába kényszerültek. Amikor 1981-ben ismét Zágrábban jártam, az egyetemen is, a Maticában is, a város hétköznapijában is még mindig a „titói konszolidáció” szelleme kísértett...

Kroatista mivoltom e periódusának summáját első tanulmánykötetem megjelenése jelentette. A Magvető Kiadó *Elvek és utak* sorozatában jelent meg *Hidak jegyében* című tanulmányaim első edíciója. Miként a cím is sejteti: a kötet a Dunától népeinek sorsazonosságát, az itt élő népek megbékélésének gondolatát kívánta kifejezni. Az írások tartalmi/gondolati spektruma világossá tette: szerzőként Németh László „kelet-európai tájékozódásának” csapásain kívántam haladni – kiváltképp a Krležáról szóló írásokban, nem különben az Ady közép-európai recepcióját érintő dolgozatokban. Az írások nagyobb része déli szláv szerzők (Krleža, Veljko Petrović, Ivo Andrić, Dobriša Cesarić, Mirko Božić) életművére összpontosít, de az élő szlovák irodalom képviselői is (Laco Novomeský, Vladimír Mináč) megjelennek a kötet lapjain – egy-egy dolgozat szereplőiként. A szakmai reflexiók szerint a téma változatlan időszerűsége tette a kötet megjelenését időszerűvé.

A Kelet-Európai Kutató Csoportban

A hetvenes évtized kezdetétől az évezred végéig életem alakulását többféle esemény motiválta. Tagja lettem a Köpeczi Béla szervezte és előbb Nagy Péter, majd Király István professzorok által felügyelt, gyakorlatilag a bolgár szakos Juhász Péter irányította Közép-Európai Kutató Csoportnak, amely nagy tervekkel kezdte működését, ám viszonylag rövid élettartam után (általam nem ismert okból) feloszlott. Mégis, e mindössze néhány esztendő működés számomra nem kevés szakmai eredményt hozott. A csoport tagjai vállalták egy a kelet-közép-európai szimbolizmust bemutató tanulmánykötet publikálását, továbbá az egyes Közép- és Kelet-Európa-i irodalmak történetének megírását. A munka – sajnos – már a munkálatok kezdetét követően félbe maradt. Csupán a bevezető,

az említett literatúrák kezdeteit bemutató fejezetek készültek el. A csoport megszűnése nem szegte kedvemet. A szimbolizmus-kötetbe szánt, a horvát Matoš bemutató tanulmányom is, a horvát irodalom kezdeteit tárgyaló dolgozatom is elkészült. Úgy döntöttem: megírom a horvát irodalom első magyar nyelvű történetét. Szerencsémre ebben partnereim lettek a Nemzeti Tankönyvkiadó munkatársai: Héjjas Zoltán és Palojtay Mária. A kézirat elkészülte után (mivel Héjjas Zoltán megvált a Nemzeti Tankönyvkiadótól), a kötetet Palojtay Mária szerkesztette a könyv, a következő esztendőben megjelent, sőt: a Horvát Írószövetség (Društvo hrvatskih književnika) Davidias-díjának nyertese lett. Horvátországi visszhangja – ezen túlmenően – elsöprő volt; e fogadtatásnak nem kevés szerepe lett egy újabb, immár nemzetközi súlyú horvát kitüntetés odaítélésében: 2003-ban – tizedikként – lettem az INA-díj birtokosa angol, német, francia, amerikai, cseh, horvát kitüntetettek után és mellett.

Az imént mondottak kapcsán meg kell jegyezni: mindezen elismerések annak a nyolcvanas-kilencvenes éveket átfogó, több irányú, a kroatisztika tágabb körét érintő munkának, publikációs tevékenységnek visszajelzése, amely munka eredményeként közreadhattam az alábbi köteteket: *Magyar és délszláv irodalmi tanulmányok* (Szépirodalmi, 1984); *Zrínyi eposzának horvát előzményei* (Kossuth Egyetemi Kiadó, 1997); Marko Marulić: *Judit* [műfordítás] (Eötvös József Könyvkiadó, 1999); *Nemzettudat és regény* (Kossuth Egyetemi Kiadó, 2004); *Nationalbewusstsein, Ungarnbild und Roman* (Otto Sagner, München, 2008); Ksaver Šandor Gjalski: *Ódon tetők alatt* [műfordítás] (Eötvös József Könyvkiadó, 2006); *Ksaver Šandor Gjalski* [monográfia] (Eötvös József Könyvkiadó, 2008); Marko Marulić: *Zsuzsánna...* [műfordítások] (Eötvös József Könyvkiadó, 2007); *Litteratura kajkaviana* (Kairos, 2005); *Dráván túl és innen. Miroslav Krleža és horvát irodalmi kapcsolataink* (Nap Kiadó, 2001); *Zbogom Zagrebe, Isten veled Zágráb* (Nap Kiadó, 2022); *Trianon után. A tovább élő croato-hungarus tudat* (Nap Kiadó, 2024); *Hrvatsko-madžarske teme* (Matica hrvatska Zagreb, 1998); *Croatohungarica* (Matica hrvatska, Zagreb, 2008); *Pristupi Gjalskom* (Matica hrvatska, Zagreb, 2010); *Párhuzamok és recepció. Horvát–magyar–szlovén irodalmi és egyházi kapcsolatok a reformáció korában* (Eötvös József Könyvkiadó. Bp., 2024). [Az Eötvös József Könyvkiadó Kft. alapítója a Tankönyvkiadótól távozott Héjjas Zoltán.]

Az idézett kötetek spektrumában körvonalazódnak azok a főbb témák/témakörök, amelyek az egyetemes horvát irodalom hármasszögű nyelvi tagolódását (ča, kaj, što) is tükrözik.

Több mint egy évtizeden át szinte rabja voltam Marko Marulić, alias Marcus Marulus Spalatens zseniális életművének. A Marulić-életmű gondozása céljából életre hívott spliti intézet: a Marulianum hosszú éveken át invitált az életmű egy-egy szegmensét elemző konferenciáira, ahol a „Marulić-hívők” tábora gyűlt egybe Európa és a világ különböző tájairól, hogy a spalato-i humanista tudós, költő – bátran leírom azt is: politikus – életművét értelmezzék, munkáit a közreadás szándékával gondozzák, az újabb felfedezetteket is közkinccsé tegyék. E rendezvények (konferenciák) motorjait – e szűkös keretben – felsorolni nem

lehet céloom, de Bratislav Lučin, a néhai Mirko Tomasović, Branimir Glavičić, vagy éppen Milan Moguš nevét nem hagyhatom említés nélkül. E konferenciák inspirációja nyomán fordítottam magyarra Marulić *Judit* című eposzát, majd a *Zsuzsánna* című poémát, a török elleni imádságát (*Molitva suprotiva Turkom*), s a szent Város: a perszonalizált Jeruzsálem panaszénekét (*Tužba grada Hjerolim*), amelyben a törökveszély fokozódására figyelmeztette egész Európát – s az Egyházat is. A *Szentírás* deuterokanonikus könyvei egyikéből: a *Judit könyvé*-ből a poézis szférájába átlényegülő hősnő a horvát elbeszélő költészet kétszer rímelő epikai palástját magára öltve Isten segítségével legyőzi a zsidó népet fenyegető hadvezért: a félelmetes Holofernészt. Judit fegyvere: tündöklő szépsége és okossága, amely – gyöngye asszony mivolta ellenére – győztessé teszi a bibliai hősnőt. Szépségének, erényességének, okosságának költői megfestéséhez Marulić az ókori és a keresztény mitológia eszköztárát, motívumvilágát egyaránt felhasználja s a klasszikus (homéroszi, vergiliusi) epika lenyomata sem hiányzik a műből. A közép-európai törökellenes epika klasszikus törökellenes műfajváltozatát, egyben az *antitursica* reprezentációját hagyta ránk Spalato költője.

Mindezzel szembesülve, törvényszerű volt a késztetés: magyarul megszólaltatni Marulić remekművét. A transláció persze többszörös, elsősorban, nyelvi és formai erőpróbát jelentett. Át kellett érezni a szakralitás zsidó-keresztény hagyományát, meg kellett fejteni az olykor enigmatikus nyelvi fordulatokat, megtalálni a ča dialektus spliti variánsának megfelelő magyar nyelvi alakzatot vagy éppen megtalálni a sajátos rímtechnika magyar megfelelőjét. Az eredeti és a magyar fordítás kritikai egybevetésére – eddigi ismereteim szerint – nem történt kísérlet. A műnek máig kevés számú az idegen nyelvű átköltése. Megjelent francia, angol, spanyol, olasz translációja, ám ezek között kevés az eredeti versificatiót követő átültetés. A magyar fordítás talán a téma formailag szerényebb magyar epikus feldolgozásait is új megvilágításba helyezheti.

Az évek során bővülő baráti kapcsolataim nyomán a ča nyelvjárás élő irodalma is látókörömbé került. Marin Franičević két tanulmánykötetét még valamikor az ötvenes-hatvanas évek fordulóján méltattam a Világirodalmi Figyelő kritikai rovatában. Hatvanhatos ösztöndíjas hónapjaimban aztán személyes találkozásra is sor került – megannyi estén lehettem vacsoravendég a házaspár otthonában. Nemcsak irodalomtörténeti publikációinak gyűjteményes köteteit kaptam tőle ajándékba, a ča nyelvű poézisét reprezentáló edíciókat is.

Franičević Hvar szigetén született, ahol a ča dialektus egy regionális variánsát beszélnek. Ča „anyanyelve” így egyedi szint jelent a sziget más területén, illetve Splitben honos nyelvi mező egészében. Ča dialektusban megszólaló költészete – az említett variánsokkal ötvöződve – egy teljesen egyéni nyelvi orkesztrációt alkot. A korčulai születésű Šime Vučetić ča-költészete ugyanígy hordozója a spliti, illetve a korčulai régió (sziget) nyelvi variánsainak. Mindezek mellett mindketten művelői (voltak) a 20. század egyetemes horvát költészetének. Azaz: mindkét költő jelen volt műveivel a hivatalos irodalmi nyelv szférájában is.

A kaj nyelvjárás és a kaj nyelvű horvát irodalomról szóló korai tudásomat Hadrovics László, jó részt még a második világháború előtt készült munkáiból szereztem. E dolgozatok nyomvonalát követve – kutatásaim alkalmával – igyekeztem az eredeti forrásokig (művekig) eljutni, amire az akkor még JAZU (Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti) Könyvtárában került sor. A vonatkozó horvát nyelvű szakirodalom mellett hozzáférhettem az eredeti kaj textusokhoz is – Antun Vramec Krónikájához éppúgy, mint Tituš Brezovački drámáihoz. Ami pedig a kaj irodalom csúcsát jelentő Krleža-kompozíciót, a *Petrica Kermpuh balladáí* című grandiózus verskötetet illeti, nos, azt már Csuka Zoltán utánozhatatlanul tökéletes és avatott fordításában megismertem. Az eredeti szöveget először 1967-ben Zágrábban vehettem kezembe. Amíg a Balladákat méltató könyvem megalkotásáig eljutottam, megannyi résztémát kellett feldolgoznom. (A Krleža-művekben megjelenő Ady-recepcó; Ady kurucverseinek, s az eredeti kuruc költészet motívumai Krleža költészetében stb.)

A kaj irodalom tanulmányozása éveken át napi elfoglaltságom volt. E hosszasan tartó tájékozódás közben két dolog érlelődött bennem. Az első: e nyelvterület immár klasszikus írójának, Ksaver Šandor Gjalskinak életművét bemutatni a magyar olvasónak; a másik: megírni magyarul a kaj horvát irodalom fejlődéstörténetét. Mindkét terv megvalósult. Gjalskiról monográfiát írhattam előbb magyarul, aztán horvátul, s közben elkészülhetett a *Pod starim krovovima* című novellaciklus magyar kiadása is. Néhány évvel később, a Kairosz Kiadónál – akadémiai támogatással – napvilágot láthatott a *Litteratura kajkaviana*, vagyis: a kaj horvát irodalom története magyarul. Gjalskit megannyi szál fűzte a magyarsághoz. Politikusként, a Monarchia utolsó évtizedeiben, hosszú időn át ült a magyar parlamentben Horvátország képviselőjeként. Ilyen pozícióban személyes kapcsolatot ápolhatott a magyar politikai élet vezető személyiségeivel. Emlékirataiban meséli el szívélyes kapcsolatának történetét gróf Tisza Istvánnal. Az 1918-ban brutálisan meggyilkolt miniszterelnököt – az új délszláv állam megalakulása után is – nagy politikus és államférfiként aposztrofálja.

A jó részt Turgenyev prózáján nevelkedett Gjalski horvát ábrázolója lett annak az „udvarházi”, kisenemesi létformának, amely más kelet-közép-európai irodalomnak is tárgya. A téma irodalmi ábrázolása a mondott térségben a lengyel Adam Mickiewicz Pan Tadeuszával veszi kezdetét, folytatódik a magyar Gyulai Pál *Egy régi udvarház utolsó gazdája* című regényével s a Turgenyev-próza lenyomatát is magán viselő Gjalski-kötettel, melyet a hangulatteremtő *Ódon tetők alatt* címen ismer a világ. Idill, olykor a biedermeier színeit idéző, majd meg az impresszionista természetlátás teszi vonzó olvasmánnyá. Horvát nyelvű Gjalski-monográfiám (*Pristupi Gjalskom* [Közelítések Gjalskihoz]) a nagy múltú irodalmi-művelődési zágrábi lap, a Vijenac kritikusanak méltató szavait is kiérdemelte. Így – a Gjalski-monográfia kritikai elismerése után okkal reméltem: a *Litteratura kajkaviana*, egy több mint fél évezredes fejlődést maga mögött tudó, műfajokban gazdag szépliteratúra magyar nyelvű prezentációja érdeklődésre számíthat itthon is, az anyaországban is. Tévedtem. Tudtommal az egyetlen, méltató és tárgyilagos recenzió a könyvről német nyelven, Dr. Armin Hetzer

tollából jelent meg a hamburgi balkanisztikai folyóirat lapjain. Dr. Hetzer kompetenciája a közép-kelet-európai irodalmak terén aligha vonható kétségbe. Az észt irodalom fejlődéstörténetét németül bemutató munkája avagy a Milovan Đilas jelenséget interpretáló opusza minderre beszédes bizonyíték

Egy biztos: a kaj dialektus és a kaj nyelvű irodalom érzésem és tapasztalatom szerint Horvátországban ma is defenzív helyzetben van, aminek eredőjét Krleža ekképp fogalmazta meg évtizedekkel ezelőtt: „Midőn ma pátosszal esik szó [...] az illír kísérletről, úgy vélem, nem szabadna megfeledkezni a kaj horvát, či horvát kör irodalmáról, amelyet a mi illírjeink hullaként hajítottak ki az ablakon. Egy már több mint száz esztendeje előttünk holtan kiterült irodalmi nyelvnek a sírja felett szónokolva ennek az önfeláldozó áldozatnak az igazi nagyságát csak úgy mérhetjük fel, hogyha napjaink alapvetően ismeretlen és elszánt nyerseséggel elutasított irodalmi hagyománynak megadjuk a végtisztességet” (Lukács István fordítása). Ezt a végtisztességet Krležától kapta meg a litteratua kajkaviana, de horvát részről újabb, a végtisztesség megadását jelentő gesztust – ismereteim szerint – nem jegyzett fel a krónika. Sine ira et studio jegyezzük meg: ez a bő fél évezredes irodalomtörténet a magyar–horvát irodalmi kapcsolatok történetének is kincses bányája. Benne a közös államiság megannyi irodalmi, stílustörténeti és textuális emléke sorakozik fel – a kölcsönhatások példáiként is. Antun Vramec, Nyéki Vörös Mátyás, Tituš Brezovački egyaránt szereplői a croaro-hungarus kapcsolattörténetnek, miként a kaj nyelv-tudósok (Juraj Habelić, Ivan Belosteneć) munkái is. De ne feledkezzünk meg Krajačević Káldit követő kaj-horvát bibliafordításáról sem!

Kaj horvát–szlovén–magyar interferenciák a reformáció korában

A három szomszédos náció reformáció kori kölcsönhatásairól ritkán esik szó az irodalomtörténetekben. A két világháború közötti évekből Franjo Fancev és Hadrovics László dolgozatai, újabban az etnográfus Vilko Novak írásai kínáltak számottevő információkat az érdeklődő tudósnak, olvasónak. Magam az elmúlt század nyolcvanas-kilencvenes évtizedében kezdtem behatóan érdeklődni a téma iránt, további ösztönzést pedig a szlovének rendezte, a szlovén reformáció kérdéskörét tárgyaló konferenciák jelentettek. A tárgykörben végzett tájékozódásom nyomán jutottam el a bibliafordítások, a gyülekezeti énekek párhuzamainak, olykori kapcsolatainak vizsgálatához. Fontos ösztönzés volt az ún. *Prekmurska pjesmarica* (Murántúli énekeskönyv) Vilko Novak által sajtó alá rendezett, immár a *Martjanska pesmarica* (Martyánci énekeskönyv) címmel megjelent kancionálé anyagának megismerése. A korábban használatos cím egyértelművé teszi: olyan szöveganyagról van szó, amely a Mura folyótól északra fekvő vegyes lakosság (magyar, horvát, szlovén) körében keletkezhetett, és ott protestáns gyülekezeti énekeskönyvként használhatták. Annak ellenére is, hogy Draskovics György zágrábi püspök és horvát bán nyomására a „sabor” (nemzetgyűlés) tiltotta az új hit terjesztését és gyakorlását. Az ún. Vendvidéken

a tiltás ellenére is eleven a protestáns hitélet. A szóban forgó kancionálé is e tájon, Martyánc községben íródott, amelynek lakói már a 16. században vállalják a lutheri, kálvini hitvallást, amelyet mind az itt birtokos Batthyány-, mind a Széchy-család támogat. A kéziratos énekeskönyvet 1593 és 1710 között másolták össze, utolsó tulajdonosa (talán másolója is) Nicolaus Legén, azaz: Legény Miklós volt. A benne olvasható szöveganyag jelentős része magyarból készült transláció, azaz: átköltés. A fordítások mellett olykor ott a magyar szöveg is. Novak professzor felderítette e translációk magyar forrásait is, amelyek a korabeli magyar protestáns énekgyűjtemények színe-javát jelentik: Gálszécsi István, Szegedi Gergely, Huszár Gál, Bornemisza Péter munkáit.

Évekkel ezelőtt, a szlovén és a horvát reformáció történetének szakirodalmában tallózva találtam rá egy igen becses kéziratos énekeskönyv adataira, amelynek fotokópiáját ljubljanai kedves kollégám. Vlado Nartnik volt szíves elküldeni, s amelyben a 42. genfi zsoltár kaj nyelvű szövegére bukkantam. A fordítás Szenczi Molnár Albert veretes magyar átköltése alapján készült. A két textus egybevetése meggyőzően bizonyítja: az átköltés Szenczi fordítása alapján készült. Minderről fentebb említett *Párhuzamok és recepció* című kötetemben adtam számot. Trianon tragédiájának századik évfordulója késztetett a szembenézésre: mi mindent veszítettünk a diktátummal, az ország feldarabolásával a szellemi élet területén. Természetszerű volt Ady költészetének közép-európai recepcióját újból szemügyre venni: kik vitték tovább az Ady-által megfogalmazott, majd Németh László által „tejtéstveriségként” definiált közép-európai megbékélés gondolatát? Csak a névsort írom ide, amely önmagában elgondolkodtató: Veljko Petrović, Miloš Crnjanski, Todor Manojlović (szerb), Miroslav Krleža (horvát), Emil Boleslav Lukáč, Štefan Krčméry (szlovák). Valamennyi nemzete klasszikusa, Ady verseinek fordítója, méltatója. A sorsazonosság felől nézve e névsort, újabb nevek kívánkoznak ide: a szlovák Milo Urbané s persze a horvát Milan Šufflayé. Az ő szellemi, művészi nagyságuk, magyarság iránti vonzalmuk emléke előtt kívántam fejet hajtani *Trianon után* című kötetem írásaival.

És végül: a számadás summája. Jó évtizeden át szólhattam egykori, ma szellemi közös hazánk nyolc évszázados kapcsolatairól a zágrábi egyetem Hungarológiai Tanszékének vendégtanáráként – horvát ajkú hallgatóknak. Persze csak remélni merem: nem eredménytelenül. Számba véve nyolc évszázad történelmi, művelődéstörténelmi, irodalmi és képzőművészeti folyamatot jelentő kapcsolatokat, s ama szerzők, alkotók életművét, akiknél nyomot hagyott a nyolcszáz éves közös horvát-magyar múlt.

Tétova epilógus

Az alcím valamiféle elbizonytalanodás tükrözője. Élete kilencvenkettedik évének küszöbét átlépve, az ember először is számot vet hosszú pályafutása eredményeivel. Miután a számvetés megtörtént, ismét konstatálja az életidő

véges voltát. Persze tudatában – az idő múlása ellenére – ott munkál az optimizmus is: újabb terveket latolgat, majd ismét kétkedni kezd: lesz-e idő a közeli jövőben a tervezettek megvalósítására?! Mert a tervek, témák – az életpálya véges volta ellenére – egyre-másra felszínre törnek a tudat mélyéről. A nyolc évszázados közös horvát-magyar államiság számtalan, talán már tisztázottnak vélt, de ma már újragondolást kívánó egy-egy fejezete s a még tisztázatlanoké további kutatást sürget. Az egyes tudományterületek, művészeti ágak (irodalom, építészet, festészet, iparművészet) hasonlóképpen kínálják a kutatási témákat. Mindezekről eltöprengve újra és újra ott állok például a monumentális Krleža-életmű építménye előtt, csodálva az első világsiker: A Glembayak, más-ként A Glembay-ciklus megannyi műfaji, karakterológiai, strukturális, pszichológiai, szociológiai, dramaturgiai jellemzőjét. Csodálva azt a művet, amely – sejtésünk szerint – eredetileg családregénynek készült, aztán egy prózát és drámát ötvöző kompozícióvá lett. Hajdanán így fogalmaztunk: a Glembay-ciklus valójában az európai családregény „formabontása”. Ma inkább így definiáljuk: családregény-torzó. Erről monografikusan értekezni szép, talán megvalósítható irodalomtörténeti álom.

Az érdekesítő cselekményű Urota Zrinsko-frankopanska (A Zrínyi-Franjepan összeesküvés) című Kumičić-regény lapjain megelevenedő „Wesselényi-féle összeesküvés” történetét olvasva elszomorodva konstatáljuk: a téma magyar, a Kumičićéhoz hasonló és rangú szépprózai interpretációja nem létezik. Kölcsey Rebellis versén kívül – ha valóban ő írta – („Zrínyi vére mosta Bécsset, // Senki bosszút nem állt. // Rákóczi küzdött hazánkért, // S töröknél lelt halált”) más, a témát magyarul feldolgozó és értékálló irodalmi szöveget nem tart számon az irodalomtörténet-írás. De ne szaporítsuk a szót, inkább serkentsük a jövő kroatistáit, a zágrábi és a magyar egyetemek fiatal hungarológus és kroatista hallgatóit a „szellemi hídépítésre a Dráván”.

Végül felteszem a kérdést magamnak: érdemes volt-e hét és fél évtizeden át küszködni, éjszakába nyúlóan elmélkedni, töprengeni a háromféle horvát dialektus költői textusai fölött, keresni azok poétikailag is adekvát magyar megoldásait? Érdemes volt-e a titói Jugoszláviát folyamatosan sújtó s így az ottani ösztöndíjasokat kiváltképp érzékenyen érintő infláció terheit vállalni? Persze hogy az volt. Hiszen azt, amit az asztalra tettem, a horvát fél számtalan elismeréssel jutalmazta. A Horvát Tudományos és Művészeti Akadémia levelező tagsággal tisztelt meg, ezáltal lehettem tagja 2000-ben a washingtoni Marulić-konferencián résztvevő akadémiai delegációnak, nyerhettem el három ízben irodalmi és kapcsolattörténeti, műfordítói munkásságom jutalmaként a Horvát Írószövetség Davidias-díját, kitüntető nemzetközi mezőnyben az INA-díjat, s legutóbb a Horvát Hajnalcsillag Érdemrendet Marko Marulić arcképével. Itthon? Két évtizeddel ezelőtt, nyugalomba vonulásom alkalmából a Magyar Köztársasági Érdemrend Tiszti Keresztjét, 2023-ban az MMA Cs. Szabó László-díját.

E számvetésféle végén kapcsolatépítő szándékaim és munkám utolsó fejezetéről kell szólnom. Egészen pontos a zágrábi Hungarológiai Tanszék vendég-

tanáráként végzett munkámról. E minőségben a horvát-magyar irodalmi kapcsolatok történetének előadója voltam. Felemelő érzés volt azt a munkát folytatni, amely több mint száz éve, tehát Trianon után, Greksa Kázmér professzor elűzésével megszakadt. Talán sikerült Krleža testamentumát – ha csak részben is – teljesíteni, aki utolsó találkozásunk alkalmával (1989) e szavakkal bocsátott el: „Ne feledje: bennünket csak egy patak (sic!) választ el: a Dráva, s ezen a patakon szellemi hidakat kell építenünk.” Hozzátenném: híressé vált Glembay-ciklusa egyik hősével, a Dráva horvátországi partján elmélkedő Ivan Križoveccal mondja, aki egykor „odaát, a Dráva bal partján, véget nem érő hexametereket magolt: Kisfaludy Mohácsát, a szigeti Leonidasról, Nikola Subics Zrinszkiról, Vörösmarty párduckacagányos Árpádjáról, s egyszer azután szertefoszlott minden, [...] És mégis! Egy ezredév történelmi színhelye ez: Kálmántól Szigetig, a Habsburgoktól Tisza Istvánig [...] S ma mindennek árnyéka sincs sehol. Minő paradoxon! Milyen döbbenetes hirtelenséggel is omlanak össze ezeréves államok! Merőben dőre és értelmetlen!” Bár hosszú élete során gyakran írt le magyarellenes mondatokat, lelke mélyén, kivált élete utolsó szakaszában felébredt benne ifjúkori, Petőfiért, Kossuthért, később Adyért rajongó énje...

